

## **Social and Lariba Banking System in the USA: Lessens for Iran**

**S. M. Reza Amiri Tehranizadeh\***

### **Abstract**

This article aims to explore Lariba and Community Based Banking practices in the United States of America to offer solutions to the challenges faced by Islamic Banking System in Iran. To achieve this, a literature meta review of the Islamic Banking System in Iran is conducted, utilizing a descriptive-analytical approach to identify the system's key issues and obstacles. The article delves into the primary problems within the Iranian Banking System, including Commodity Evaluation for investment decision making, Profit Calculation for determining the bank's share, and Social Banking for ethical and social considerations. In order to leverage global Islamic banking experiences and provide recommendations and solutions to these challenges, the article examines the Social Banking and Lariba Banking Regulations in the US. It presents regulations and methodologies derived from the American and Lariba Banking Systems, such as Commodity indexation, Mark to Market valuation, Fair Housing Act, and Equal Credit Opportunity Act.

**Keywords:** Islamic banking, Iranian banking, American banking, social banking, ethical banking, profit rate.

### **Introduction**

Some specialists argue that despite the emphasis on the prohibition of usury in the Islamic banking system, we are still witnessing suspicions of usury in various forms in Iranian banking system. Tutunchian believes that the performance of Iranian banks

\* Associate Professor of the Philosophy of Science and Technology, Department of Interdisciplinary Studies,

Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS), [amiritehranizadeh@gmail.com](mailto:amiritehranizadeh@gmail.com)

Date received: 28/12/2022, Date of acceptance: 08/07/2024



suggests that only the name or form of actions has changed and in reality, their performance is still that of usurious banks. Moosavian is of the opinion that although the avoidance of usury was the main goal of Lariba banking theorists and the main motivation of legislators and implementers, the performance of the banking system over several years shows a tendency towards the dominance of usury and a return to usurious banking. In this article, using documentary meta review and descriptive-analytical method, non-usurious banking in Iran is critically examined and by studying the model of Lariba and social banking in America, solutions are proposed to address these issues.

### **Materials & Methods**

One of the serious disadvantages of banking in Iran is the manipulation and alteration of the legal nature of equipped deposits. Unfortunately, in the current banking system of Iran, a significant portion of Qard al-Hasanah deposits, which are deposited with banks for the purpose of providing Qard al-Hasanah facilities, are utilized in investment activities, trade contracts, participatory contracts, and essentially in paths other than Qard al-Hasanah. Furthermore, a clear and convincing distinction between interest and profit has not been provided. The calculation of profits and installments, whether through simple murabaha or compound murabaha methods currently used in Iranian banking, follows the same global formula based on the concept of excess over deferred payment, which is considered usury in Islamic jurisprudence. While the allocation of equipped resources should ensure the profits of depositors, it must also adhere to ethical and social considerations of communities. Ethical banking, while maintaining adherence to high ethical standards and commitment to human dignity, seeks to improve and enhance the welfare and sustainable livelihoods of society at large. Social banking, as a new phenomenon alongside ethical banking, focuses on investing in communities, providing opportunities for the underprivileged, and supporting social, ethical, and environmental programs. Islamic banking, given the ethical capacity and potential inherent in the Islamic faith, can be recognized as an example of ethical and social banking. Considering the critical examination of the Iranian banking system and the neglect of ethical and social banking in the Lariba Banking Law of 1983, it is imperative to amend and supplement this law.

### **Discussion & Result**

One of the most important challenges facing Islamic or interest-free banking in the contemporary world, including Iran, is the assessment of goods and services subject to

contracts, as well as the evaluation of their rental value as a substitute for interest rates. These two issues have been addressed in the interest-free banking services in the American banking system through the introduction of the concepts of "commodity indexation" and "marking to the market." The "commodity indexation" concept can be used to relate the price of any item to a standard commodity. This system is used for pricing products and services based on the price of gold and silver ounces or on the basis of essential food items in society, such as wheat, barley, dates, or salt. The concept of "marking to the market" is also one of the most significant historical developments in interest-free systems. This concept establishes the foundation for fair pricing of products and services based on real market values. Interest-free banking is not based on renting money at a fixed price, but rather on fair and market-measured rental rates for assets, businesses, and services.

It is a fact that the regulations provided by the Islamic jurisprudential committees of banks, overlook the social responsibility of Islamic banking. The social responsibility of banks in the development of a balanced society is of great importance, even recognized in the banking system of the United States through laws such as "Equal Credit Opportunity," "Fair Lending," and "Community Reinvestment." The Equal Credit Opportunity Act states that credit institutions must evaluate applicants solely based on their creditworthiness and value, and not other factors (such as race, skin color, religion, nationality, or gender). Additionally, banks must provide and promote various methods of credit provision that are compatible with sound and secure operational practices. Banks should provide loans in a manner that meets the credit needs of populations, including low and moderate-income neighborhoods. The Community Reinvestment Act requires banks to identify a specific area where they will provide services. The oversight of bank lending activities ensures that the loan-to-deposit ratio is at least 50%, and at least 50% of the bank's loan portfolio consists of loans to legal entities located in the designated area.

## **Conclusion**

The major issues of non-interest banking in Iran include determining profit rates, changing the legal nature of banking contracts, lack of social responsibility, and ethical banking. The experience of social and ethical banking and Lariba banking in America provides teachings and solutions for addressing these issues. Marking to the market valuation and commodity indexation are two strategies that can be adopted from the experience of Lariba banking in America to determine the profit rates of trade contracts.

Additionally, fair lending, equal credit access, and community reinvestment are lessons that can be learned from the regulations of the American banking system for establishing ethical and social banking.

### **Bibliography**

- Abdul-Rahman, Yahia (2010) *The Art of Islamic Banking and Finance: Tools and Techniques for Community-Based Banking*, New Jersey, John Wiley and Sons
- Abdul Rahman, Yahya (2015) *The Art of Banking and Islamic Financing*, translated by Seyed Mohammad Reza Amiri Tehrani Zadeh, Tehran, Institute of Higher Education for Management and Planning [in Persian]
- Aqhanazari, Hassan (2013) Problems and Obstacles of the Iranian Banking System with an Approach to the Mechanism of Determining Real Profit Rates and Its Solution, *Economic Studies*, Autumn and Winter, No. 20, 163-173 [in Persian]
- Akbarian, Reza (2007) Hamid Rafiei, *Islamic Banking: Theoretical and Practical Challenges, and Solutions*, *Quarterly Journal of Islamic Economics*, Seventh Year, No. 26, 97-118 [in Persian]
- Arabi, Ali (2020) Mahmoud Bagheri and Mahmoud Erfani, *Ethical Foundations in Islamic Banking*, *Ethical Research*, Eleventh Year, No. 2, Winter, Pages 191-210 [in Persian]
- Benedikter, R. (2011). *Social Banking and Social Finance. Answers to economic crisis*. 1-128. Springer, New York, NY.
- Choghazardi, Mohammad Kazem (2003) Strengths and Weaknesses of Islamic Banking in Iran, *Taza Haye Eqtesad*, No. 99, 21-23 [in Persian]
- De Clerck, F. (2009). *Ethical Banking*. In *Ethical Prospects*. Springer Netherlands. 209-227.
- Economic Research Group of the Seminary and University (1995), *Study of Issues in Interest-Free Banking*, *Journal of Humanities Methodology*, Summer, No. 3, 25-42 [in Persian]
- Eiyazlu, Hossein (2015) Vahab Ghelich, *Ethical Banking: Lessons for the Iranian Banking System*, *Journal of Islamic Economics and Banking*, Spring, No. 10, 5-27 [in Persian]
- Eiyazlu, Hossein (2017) Vahab Ghelich, *Strategies for Establishing Ethical Banking in the Iranian Banking System*, *Promotional Journal of Islamic Economics and Banking*, No. 20, Autumn, 49-77 [in Persian]
- Farahani Fard, Saeed (2016) Rahman Bayazidi, *Pathology of the Iranian Banking Model; A Series of Monographs on the Iranian Islamic Model of Progress*, Tehran, Progress Model (Affiliated with the Center for Iranian Islamic Progress) [in Persian]
- Ghelich, Vahab (2011) *Ethical Banking Worldwide*, *Special Issue on Islamic Banking*, September [in Persian]
- Ghelich, Vahab (2012) *Banks and Ethics; An Opportunity for Ethical Banking: Positive Implications of the 2008 Financial Crisis*, *Taze-Haye Eqtesad*, Tenth Year, No. 136, 151-154 [in Persian]
- Hasanzadeh, Ali (2011) *A Review of Successful Experiences of Islamic Banking in the World: A Case Study of Malaysia*, *Taze-Haye Eqtesad*, Summer, Ninth Year, No. 132, 110-121 [in Persian]

## 29 Abstract

- Kashanipour, Mahmoud (2018) Morteza Kazempour and Forough Esmaeili-Beigi, Social Responsibility in the Banking Industry of Different Countries in the World, *Journal of Accounting and Auditing Studies*, No. 27, 19-34 [in Persian]
- Khorsandian, Ali (2014) Abbas Moradpour and Marjan Shabani, Presenting a Model for Ethical Banking, *Journal of Economic Research and Policies*, Twenty-Second Year, No. 71, Autumn, Pages 29-52 [in Persian]
- Masoumi-Nia, Ali (2017) The Formality of 85% of Banking Contracts, *Tasnim News Agency*, 9/26/2017 [in Persian]
- Mesbahy Moghadam, Gholamreza (2004) Study of the education of Economics of Money and Banking in the Islamic Republic, *Journal of Islamic Economics*, No. 15 [in Persian]
- Mohammadpour Zarandi, Hossein and Mohsen Tabatabaee Mazdabadi (2012) Social Banking with a Focus on Urban Economics and Human Resource Development, Tehran, Iranian Urban Economics Scientific Association. [in Persian]
- Moradi, Davood (2019) Mohammad Taghi Sheikhi and Talie Khademian, Investigating the Impact of Achieving the Social Development Banking Model on the Growth and Economic Development of Iran with an Emphasis on the Banking Network, *Journal of Iranian Social Development Studies*, Eleventh Year, No. 2, Spring, 121-142 [in Persian]
- Mousavian, Seyyed Abbas (2000) Interest-Free Banking from Theory to Practice, Tehran, Institute of Contemporary Culture and Thought [in Persian]
- Nazarpoor, Mohammadnaghi (2014) Seyyed Abbas Mousavian, Interest-Free Banking from Theory to Experience, Qom, Mofid University [in Persian]
- Nazarpoor, Mohammadnaghi (2017) Tayebeh Gol-Mohammadi, Ethical Considerations in Islamic Banking Theory, *Journal of Islamic Economics and Banking*, No. 21, Winter, 43-63 [in Persian]
- Safavi, Fahimeh Sadat (2012) Investigation and Design of Economic Justice Indicators in Islamic Banking, Master's Thesis in Economics, Qom, Mofid University [in Persian]
- Sarker, Abdul Awwal, 2004, "Concept and ideology, Issues and problems of Islamic banking", *International Journal of Islamic Financial Services*. Vol.1. No. 3.
- Shabannejad, Mohammad Reza (2008) Islamic Banking and Future Challenges, *Taze-Haye Eqtesad*, No. 122, 4-33 [in Persian]
- Shahbazi, Mehdi (2020), Amir Hasirchi and Mohammad Solgi, Design and Explanation of a Model for Social Banking in Iran: Identification of Antecedents and Consequences, *Journal of Islamic Financial Research*, Winter, No. 19, 67-109 [in Persian]
- Shahnazi, Rouhollah (2017) Mojtaba Panahi, Evaluation of the Ethicality of Banking in Iran: A Case Study of Banks in Shiraz, *Journal of Islamic Financial Research*, Sixth Year, No. 2, Spring and Summer, 67-100 [in Persian]
- Talebi, Mohammad (2020) Hamed Abbasi, Requirements for Achieving Ethical Banking and Prioritizing its Operational Characteristics in line with the Iranian Banking System, *Journal of Islamic Financial Research*, Ninth Year, No. 1, Fall and Winter, 1-36 [in Persian]

- Talebi, Mohammad (2012) Hassan Kiayi, Ethical Banking: Examining Commonalities and Differences with Islamic Banking, Tehran, Twenty-Third Islamic Banking Conference, Institute of Banking Education of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran [in Persian]
- Taskhiri, Mohammad Ali (2005) The Place of Words and Meanings in Financial Contracts, Quarterly Journal of Islamic Economics, Nos. 18 and 21 [in Persian]
- Tavassoli, Mohammad Ismail (2020) Mohammad Mehdi Mojahedi Muakher and Morteza Khorsandi, Clarification of the Nature of Western Banking, Non-Interest Banking, Islamic Banking; Quarterly Journal of Fundamental Research in Humanities, No. 21, Winter, 85-107 [in Persian]
- Tutunchian, Iraj (2000) Money and Islamic Banking and Its Comparison with the Capitalist System, Tehran, Towangaran [in Persian]
- Vahedi Monfared (2020), Fatemeh, Mohammad Vaez Barzani and Mahdi Toghiani, Clarification of Ethical Criteria in Islamic Banking, Journal of Applied Economic Theories, Seventh Year, No. 4, Winter, 167-194 [in Persian]
- Weber, O. (2014). Social Banking: Concept, Definitions and Practice. *Global Social Policy*, 14(2), 265-267.
- Wilson, R. (2002), "Parallels between Islamic and Ethical Banking", *Review of Islamic Economics*, Vol. 11, PP. 51-62.
- Wilson, Rodney (2002) Similarities between Islamic Banking and Ethical Banking, translated by Mohammad Zaman Rostami, Journal of Islamic Economics, Second Year, No. 6, 131-144 [in Persian]
- Yousefi Sheikh Rabat, Mohammadreza (2013) Shima Khebreh, Ethical Positions in Islamic Banking and Their Impact on Banking Performance, Biannual Journal of Islamic Financial Research, First Year, No. 2, Fall and Winter, 7-16 [in Persian]

## تجربه بانکداری اجتماعی و بدون ربا در آمریکا: درس‌هایی برای ایران

سیدمحمدرضا امیری طهرانی‌زاده\*

### چکیده

هدف این نوشتار بهره‌برداری از تجربه بانکداری اجتماعی و بدون ربا در نظام بانکی امریکا برای یافتن آموزه و یا راهکارهایی جهت رفع آسیب‌ها و کاستی‌های تجربه بانکداری بدون ربا در ایران است. به این منظور به کمک فرامطالعه اسنادی و روش توصیفی-تحلیلی، نخست بانکداری بدون ربا در ایران آسیب‌شناسی می‌شود و از میان آن‌ها بر سه مسئله بنیادین «نحوه ارزیابی کالاها» برای تصمیم‌گیری در تأمین سرمایه، «نحوه محاسبه سود» برای برآورد سهم بانک از مبادله یا مشارکت و «بانکداری اجتماعی» برای رعایت موازین اخلاقی و اجتماعی، تمرکز می‌کنیم. آن‌گاه با بررسی تجربه موفق بانکداری بدون ربا در چارچوب نظام بانکی امریکا و هم‌چنین ملاحظات و مقررات بانکداری اجتماعی در نظام بانکداری ربوی آن، آموزه‌ها و راهکارهای «شاخص سنجش کالایی»، «ارزش‌گذاری بر پایه بازار»، «اعطای وام منصفانه»، «فرصت برابر اعتباری»، و «سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماع» را برای آسیب‌های یادشده پیشنهاد می‌کنیم.

**کلیدواژه‌ها:** بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی، بانکداری اجتماعی، بانکداری اخلاقی، بانکداری امریکا، تعیین نرخ سود.

\* دانشیار، فلسفه علم و فناوری، گروه مطالعات میان‌رشته‌ای و توسعه، پژوهشکده اقتصاد، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، amiritehranizadeh@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸



## ۱. مقدمه

این مقاله بر آن است که به روش فرامطالعه از میان آسیب‌های پرشماری که برای تجربه بانکداری بدون ربا در ایران یاد می‌شود، بر سه آسیب عمده در نحوه ارزیابی کالاها و خدمات از سوی بانک‌ها برای تأمین مالی، شیوه محاسبه سود بانکی به نحوی که از بهره ربوی متمایز باشد، و ارائه خدمات بانکی به گونه‌ای که به رفاه مردم و توسعه کشور بیانجامد، تمرکز کند. شناسایی این آسیب‌ها به روش اسنادی و با تکیه بر فرامطالعه مقالاتی که مشکلات بانکی مردم و بخش خصوصی را روایت می‌کنند، صورت می‌پذیرد. البته این آسیب‌ها و مشکلات، سپس از دیدگاه صاحب‌نظران و بر پایه نظریه‌های بانکداری بدون ربا یا اسلامی، صورت‌بندی علمی می‌شود. آن چه که روایت مشکلات مردم و بخش خصوصی را ضرورت می‌بخشد، نگاه مسئله محور مقاله است.

آن چه مشکل ربا و یا حداقل وجود چنین شبهه‌ای را دامن می‌زند، برداشت عموم مردم در ارزیابی از کارکرد نظام بانکی است. در واقع این که مردم و بخش خصوصی به عنوان مشتریان خدمات بانکی عمل به عقود در نظام بانکی را چگونه داوری می‌کنند، امر بسیار مهمی است. زیرا معیار تشخیص موضوع ربا در قلمرو عرف است. از این رو، برخی معتقدند تا زمانی که از دیدگاه مردم، به سالم بودن معامله‌ای از ربا اطمینان نیافته‌ایم، باید جانب احتیاط را در نظر گرفت و از آن معامله دوری نمود (تسخیری، ۱۳۸۴ ر.ک. فراهانی فرد، ۱۳۹۵، ۲۶).

بسیاری از صاحب‌نظران نیز معتقدند که با وجود تأکید قانون بر حذف ربا از نظام بانکی، همچنان شاهد شبهه ربا به شیوه‌های گوناگون هستیم (مصباحی، ۱۳۸۳ ر.ک خورسندیان، ۱۳۹۳، ۲۶). توتونچیان نویسنده کتاب پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه داری، می‌گوید عملکرد بانک‌های کشورمان این نکته را به اذهان تداعی می‌کند که در بانکداری فعلی تنها اسم و عنوان و یا قالب کارها تغییر کرده است و در واقع عملکرد آن‌ها همان عملکرد بانک‌های ربوی است (توتونچیان ۱۳۷۹ ر.ک فراهانی فرد، ۱۳۹۵، ۲۶). موسویان مؤلف کتاب بانکداری بدون ربا، از نظریه تا عمل نیز می‌نویسد که گرچه اجتناب از ربا هدف اصلی نظریه پردازان بانکداری بدون ربا و انگیزه اصلی قانون‌گذاران و مجریان وقت بوده است، اما عملکرد چند ساله نظام بانکی (۱۳۶۳-۱۳۷۶) نشان می‌دهد جهت‌گیری نظام به سمت حاکمیت حقیقت ربا و بازگشت به بانکداری ربوی است (موسویان، ۱۳۷۹ ر.ک. فراهانی فرد، ۱۳۹۵، ۲۶).



حال به منظور صورت‌بندی علمی این مشکلات، این پرسش طرح می‌شود که دلایل و عوامل بازگشت ربا به سیستم بانکداری کشور و دور شدن از اهداف اخلاقی و اجتماعی سیستم بدون ربا، علی‌رغم اجرای قانون بانکداری بدون ربا کدام است.

## ۲. دگرگونی ماهیت حقوقی خدمات بانکداری

از آسیب‌های جدی بانکداری در ایران دستکاری و تغییر ماهیت حقوقی سپرده‌ها است. مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربا سال ۱۳۶۲ سپرده قرض الحسنه به دو گونه است؛ پس‌انداز و جاری. در نظام بانکداری کنونی کشور متأسفانه بخش عظیمی از سپرده‌های قرض الحسنه که به انگیزه پرداخت تسهیلات قرض الحسنه به بانکها سپرده می‌شود، در زمینه سرمایه‌گذاری‌ها و عقود مبادله‌ای و مشارکتی و اصولاً در مسیری غیر از قرض الحسنه به کار گرفته می‌شوند (گروه اقتصاد، ۱۳۷۴، ۳۰). علاوه بر این در مورد قرض الحسنه جاری نیز برخی که ماهیت حقوقی سپرده جاری را امانت می‌دانند، معتقدند که بانک‌ها با تغییر ماهیت آن، به عنوان ملک خود در آن تصرف می‌کنند و بدین ترتیب ظرفیت بیشتری در خلق پول اعتباری ایجاد می‌کنند. در بخش سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز به تخصیص منابع بر اساس عقود مبادله‌ای با نرخ سود ثابت و عقود مشارکتی با نرخ سود متغیر و تضمین اصل سرمایه اقدام می‌شود. آثار اقتصادی این نظام بانکداری بدون ربا هیچ تفاوتی با بانکداری متعارف ربوی ندارد و کارکرد آن، به توزیع بسیار نابرابر ثروت در دست تعداد اندکی از افراد حقیقی و حقوقی جامعه انجامیده است (توسلی، ۱۳۹۹، ۹۰). کارکرد بانک‌های کشور این نکته را به ذهن متبادر می‌کند که در بانکداری فعلی، تنها اسم و عنوان و یا قالب کارها تغییر کرده است، و کارکرد آن‌ها در واقع همان عملکرد بانک‌های ربوی است (گروه اقتصاد، ۱۳۷۴، ۳۰).

## ۳. افزایش عقود مبادله‌ای و کاهش مشارکتی

آسیب دیگر بانکداری بدون ربا در کشور این است که سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت، عندالمطالبه و سودهایش روزشمار است. این رویکرد سبب افزایش قابل توجه تعداد عقود مبادله‌ای با نرخ سود ثابت و تضمین اصل سرمایه است. بانک‌ها گرایش شدیدی به استفاده از عقود مبادله‌ای دارند و عقود مشارکتی واقعی نقش کم‌رنگی در نظام بانکی داشته است. گرچه اخیراً همین عقود مشارکتی هم با شروط خارج لازم، به صورت سود ثابت و تضمین اصل

سرمایه درآمده که بیش از پیش موجب افزایش گرایش به استفاده از عقود مشارکتی غیرواقعی شده است (نظرپور و موسویان، ۱۳۹۳، ۳۳۲-۳۳۳؛ ر.ک. توسلی، ۱۳۹۹، ۹۱). گرایش بانک‌ها به تبدیل عقود مبادله‌ای و حتی مشارکتی به صورت پرداخت سود ثابت و تضمین اصل سرمایه، تفاوت معناداری با شیوه بانکداری ربوی رقم نمی‌زند.

#### ۴. محاسبه ربوی نرخ سود و جریمه دیرکرد

آسیب جدی دیگر این است که با وجود تلاش‌های محققان و فقهای بانکی در ایران، هنوز وجه تمایز مشخص و قانع‌کننده‌ای بین بهره و سود ارائه نشده است. سودهای از پیش تعیین شده در عقود غیرمشارکتی و حتی مشارکتی، آشکارا شبهه بهره ربوی ایجاد می‌کند (شعبان‌نژاد ۱۳۸۷، ۳۹). محاسبه سود و اقساط، چه به روش مباحه ساده و چه به روش مباحه مرکب که هم اکنون در بانکداری ایران استفاده می‌شود، همان فرمول جهانی است که مبنای نظری‌اش بر وجه اضافی در برابر امهال دین استوار است. از نظر فقهی وجه اضافی در برابر تمدید مهلت دین، به طور مسلم ربا است. حتی در برخی از قراردادهای بانکی به صراحت به استفاده از فرمول جهانی اشاره شده است. از این رو حتی اگر قرارداد در آغاز صورت شرعی داشته باشد، تمدید مهلت بازپرداخت دین در سال‌های بعد، تنها در برابر وجه اضافی است که ربا می‌باشد (توسلی، ۱۳۹۹، ۹۱-۹۲). در هر دو نوع بانکداری متعارف و بدون ربا، جریمه‌ای به عنوان جریمه دیرکرد در بازپرداخت وام دریافت می‌شود که علی‌رغم توجیه این نوع جریمه در بانکداری بدون ربا، هم چنان شبهه‌هایی در این باره وجود دارد (شعبان‌نژاد ۱۳۸۷، ۳۹). جریمه تأخیر دین به عنوان وجه التزام دریافت می‌شود که به فتوای بسیاری از مراجع دینی گرفتن این جریمه حرام است (توسلی، ۱۳۹۹، ۹۶).

در برخی تسهیلات عقود مشارکتی نیز ثابت بودن نرخ سود بانک‌ها، ابهام‌هایی را درباره ربوی بودن این نوع عملیات ایجاد کرده است. برای نمونه با توجه به این که تسهیلات مضاربه مبتنی بر عقد شراکت است، عدم مشارکت بانک در زیان حاصله، از شبهه‌های این عقد است. این که بانک‌ها با استفاده از عقد خارج لازم در قراردادها، از قبول زیان وارده به اصل سرمایه امتناع می‌نمایند (چقازردی، ۱۳۸۲، ۲۲) راهکاری صرفاً حقوقی به منظور پرهیز از زیان احتمالی ناشی از عملکرد اقتصادی عقود است که دقیقاً بر کارکرد ربوی سیستم بانکداری دلالت دارد.

برخی از منتقدان سیستم بانکداری بدون ربا در ایران بر این باورند که جایگزین واقعی نرخ بهره در نظام مالی اسلامی، روش قرض الحسنه است و روش‌های دیگر مثل مباحه، بیع مؤجل،

اجاره و رهن، که در آن‌ها روش‌هایی برای فرار از ربا وجود دارد، نمی‌توانند در راه رسیدن به هدف‌های اقتصادی اجتماعی بانک‌های اسلامی معنادار باشند (اکبری‌ان، ۱۳۸۶، ۱۱۲). انتقادهای مبنی بر این استکه بانک‌های بدون ربا برای گنجاندن حاشیه سود در قرارداد مباحه، نرخ بهره را به عنوان معیار به کار می‌گیرند. از این رو بایسته است که بانک‌های بدون ربا از به کار بردن نرخ بهره به عنوان معیار محاسبه سود، دوری گزینند و روش‌های حسابداری و ویژه‌ای را برای تعیین اضافه قیمت در روش مباحه به کار ببندند (Sarker, 2004, 17, ر.ک. اکبری‌ان، ۱۳۸۶، ۱۱۴).

## ۵. مطابقت نداشتن قراردادها با عقود شرعی

بنابر اظهارات یکی از اعضای شورای فقهی بورس، بر پایه یک گزارش پژوهشی حدود ۸۵٪ قراردادهای ۹۵ شعبه بانکی غیرواقعی است و با موازین عقود شرعی مطابقت ندارد (معصومی‌نیا، ۱۳۹۶؛ ر.ک. توسلی، ۱۳۹۹، ۹۴). صرف نظر از تصور عموم مردم مبنی بر عملکرد ربوی بانک‌ها و حفظ شیوه متعارف بانکداری، آثار مشهودی از صورت‌سازی و به تعبیر دیگر صوری عمل کردن بانک‌ها نیز پدیدار شده است. در برخی از تسهیلات اعطایی بانک‌ها، تنها نام عقد شرعی حفظ شده و از روح و واقعیت قانون و عقود خبری نیست. قراردادهای تسهیل فعالیت‌ها و نمایش اجرای قانون عملیات بانکی، در چهارچوب عقود شرعی به امضا می‌رسد و رفتار کارکنان بانک و دریافت کنندگان تسهیلات به هیچ وجه مطابق با آن نیست، و نظارتی نیز بر عملکرد آنان وجود ندارد (گروه اقتصاد، ۱۳۷۴، ۳۳).

## ۶. غفلت از نقش اخلاقی و اجتماعی بانک

آسیب‌های یادشده تا این‌جا، ناظر به حفظ ماهیت ربوی در عملیات بانکداری بدون ربا در کشور است، فارغ از این‌که منابع تجهیز شده به چه فعالیت‌هایی و به چه کسانی تخصیص می‌یابد. زیرا هنگام سخن گفتن از وظایف بانک، معمولاً تعریف کلی تجهیز منابع پولی و تخصیص بهینه آن‌ها مطرح می‌شود، ولی در دهه‌های اخیر قیده‌های اخلاقی و اجتماعی نیز بر نحوه تخصیص منابع افزوده شده است. تخصیص منابع تجهیز شده گرچه باید منافع سپرده‌گذاران را تأمین کند، لیکن بایسته است که ملاحظات اخلاقی و اجتماعی جوامع را نیز رعایت نماید. شاید به دلیل تفاوت معیارهای اخلاقی و تنوع فرهنگی جامعه‌ها نتوان تعریف دقیق و یگانه‌ای از بانکداری اخلاقی ارائه کرد، اما می‌توان این نوع بانکداری را فعالیت‌های بانکی با رعایت کامل حقوق انسانی، التزام به رقابتی سالم، مسئولیت‌پذیر و پاسخ‌گو توصیف

کرد (عیوضلو، ۱۳۹۶، ۵۳). به عبارت دیگر بانکداری اخلاقی از بینشی گسترده‌تر برخوردار است که در آن بانک‌ها ضمن حفظ تقید به معیارهای متعالی اخلاقی و تعهد به کرامت انسانی سعی در بهبود و ارتقای وضعیت رفاهی و معیشت پایدار آحاد جامعه دارند (شهنازی، ۱۳۹۶، ۶۸).

## ۷. بانکداری اخلاقی

علی‌رغم تفاوت معیارهای اخلاقی و تنوع فرهنگی، تعریف‌های کم و بیش یکسانی برای بانکداری اخلاقی ارائه شده است. بانکداری اخلاقی، نوعی فعالیت بانکی است که علاوه بر داشتن اهداف متعارف نظام بانکی، تلاش دارد تا با احترام به حقوق آحاد جامعه، حفظ ثبات نظام اجتماعی-اقتصادی، صیانت از محیط زیست و ارتقای سطح اعتماد و اطمینان عمومی به صنعت بانکداری، کیفیت ارائه خدمات بانکی را بهبود بخشد (شهبازی، ۱۳۹۹، ۷۰). البته ضرورت ندارد که فعالیت‌های بانکداری اخلاقی غیرسودآور باشد، بلکه بانک‌های اخلاقی ضمن توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی، به فعالیت‌های سودآور اشتغال دارند (عیوضلو، ۱۳۹۶، ۵۳).

در مجموع می‌توان برای بانکداری اخلاقی، اهدافی چون تخصیص منابع بانکی به ویژه سپرده‌ها به فعالیت‌های کارا و مفید، سرمایه‌گذاری و تأمین مالی پروژه‌های پایدار، سرمایه‌گذاری در بخش حقیقی اقتصاد، پرهیز از اقداماتی که به جامعه آسیب‌های اقتصادی-اجتماعی می‌زند، کمک به حفظ ثبات بازارهای مالی و زمینه‌سازی توسعه اقتصادی کشور، سرمایه‌گذاری و اعطای وام به تجارت‌های اجتماعی و نهادها و سازمان‌های فرهنگی، ارائه بهترین خدمات و جلب رضایت مشتریان و حفاظت از حقوق و منافع آنان، سامان‌دهی اعطای تسهیلات در راستای کاهش فقر و شکاف طبقاتی، حفاظت از محیط زیست و منافع فرانسلی را در نظر آورد (عیوضلو، ۱۳۹۴، ۳۴-۳۵). به نظر می‌رسد که اهداف بانکداری اخلاقی را می‌توان به چهار گروه کلی دسته‌بندی کرد (قلیچ ۱۳۹۰):

۱. رعایت حقوق فردی مشتریان، سهامداران، کارکنان و مدیران بانک‌ها

۲. رعایت مصالح خردمندانۀ اجتماعی (خان، ۲۰۱۷، ۱۱۴)، عدالت، مسئولیت‌پذیری، توسعه پایدار، (گیلانی، ۲۰۱۵، ۷) و پرهیز از بحران‌آفرینی در نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در سطح ملی و بین‌المللی

۳. رعایت محیط زیست و منافع و منابع فرانسلی (مارتینز، ۲۰۱۵، ۲۵)

تجربه بانکداری اجتماعی و بدون ربا در ... (سیدمحمد رضا امیری طهرانی زاده) ۳۷

۴. حفظ و ارتقای نظام بانکی با رعایت ارزش‌ها و فضیلت‌های انسان نوعی (ر.ک. واحدی منفرد، ۱۳۹۹، ۱۷۱) هم چون امانت‌داری، وفای به عهد، صداقت و راستگویی

در تعریف‌های یاد شده از بانکداری اخلاقی مرزبندی روشن و مشخصی میان مفاهیم اخلاقی و اجتماعی دیده نمی‌شود و بانکداری اخلاقی اهداف اجتماعی را نیز دربرمی‌گیرد. با وجود ارتباط نزدیک این مفاهیم با یکدیگر، برخی نوعی تمایز و تفاوت میان آن‌ها قائل شده‌اند. از نگاه ایشان بانکداری اخلاقی ناظر به رعایت حقوق افراد جامعه اعم از مشتریان، سهامداران، کارکنان و مدیران بانک‌ها است و از ارزش‌های امانت‌داری، وفای به عهد، صداقت و راستگویی برای حفظ و ارتقای خوشنامی نظام بانکداری حکایت می‌کند (عربی، ۱۳۹۹، ۱۹۸).

## ۸. بانکداری اجتماعی

به لحاظ قول به تمایز است که بانکداری اجتماعی، به عنوان پدیده‌ای جدید در کنار بانکداری اخلاقی، جایگاه ویژه‌ای یافته است و از آن با عنوان بانکداری باوجدان یاد می‌شود. این بانک‌ها بر سرمایه‌گذاری در اجتماعات، فراهم آوردن فرصت برای محرومان و حمایت از برنامه‌های اجتماعی، اخلاقی و زیست محیطی تمرکز کرده‌اند. در واقع بانکداری اجتماعی صرفاً به دنبال سرمایه‌گذاری سودآور نیست. تفاوت اصلی میان بانکداری متعارف و بانکداری اجتماعی را می‌توان چنین بیان کرد که در اغلب بانکداری‌های متعارف تمرکز صرفاً بر حداکثرکردن سود است، در حالی که بانکداری اجتماعی بر اصول سه‌گانه سود (تأمین سود برای پایدار نگهداشتن بانک، مردم (مأموریت اجتماعی خدمت به جامعه)، و زمین (توجه به محیط زیست و پایداری آن برای استفاده در آینده) پایه‌گذاری شده است (Weber, 2014؛ Benedikter, 2011؛ De Clerck, 2009). ر.ک. شهبازی، ۱۳۹۹، ۷۴). بانک‌های اجتماعی به ترویج رفاه و محیط زیست نیز به اندازه سود اهمیت می‌دهند و مطابق با اصول یادشده، تصمیم می‌گیرند که به چه کسی و برای چه هدفی وام دهند (یوسفی شیخ رباط، ۱۳۹۲، ۱۱).

بانک‌های اجتماعی در راستای مسئولیت بشردوستانه خود به تأمین افراد سالمند و سایر سرمایه‌گذاری‌های بنیادین برای زندگی مشترک می‌پردازند؛ نیازهای اساسی افراد نیازمند مانند نیاز به بهداشت، مسکن و خوراک را تأمین مالی می‌کنند؛ بر کرامت و ارزش والای انسانی که از مبانی رویکردهای اجتماعی به خصوص در مباحث اقتصادی است تأکید می‌نمایند؛ به مؤسسات فرهنگی و آموزش و پرورش کمک می‌کنند و به پروژه‌های اشتغال‌زایی بیکاران وام‌های ویژه اختصاص می‌دهند (شهبازی، ۱۳۹۹، ۱۰۲).

طی سال‌های اخیر، تقریباً تعریف یگانه‌ای از بانکداری اجتماعی ارائه شده است؛ بانکداری اجتماعی نوعی بانکداری جامعه‌محور است که با فقر در سطح خرد و کلان می‌جنگد. بنابر این تعریف، اغلب بانک‌های اجتماعی علاوه بر رفع فقر از افراد و خانواده‌ها، در مقیاسی وسیع‌تر به سمت خلاقیت اجتماعی، توسعه جامعه و توسعه زیست محیطی نیز حرکت می‌کنند (محمدپور زرنندی و طباطبایی مزدآبادی ۱۳۹۱، ر.ک. مرادی، ۱۳۹۸، ۱۳۲). همه آرمان‌های بانکداری اجتماعی را می‌توان در این عبارت خلاصه کرد: فراهم کردن آزادی به وسیله توزیع عادلانه ثروت و امکانات در جهان. رویکرد بانکداری اجتماعی خواستار تغییرات بنیادین در پایه‌های سیستم بانکداری نیست، بلکه بانکداری اجتماعی برخی از ویژگی‌های مهم نظام بانکی را ارتقا می‌دهد. بانکداری اجتماعی با هدف پوشش بخشی از خلأ موجود در نظام بانکداری جهان که همان رسالت توسعه اجتماعی و اقتصادی است، تدبیر شده است (Benedikter, 2011, p. 54). رعایت این ضوابط موجب حفاظت از مصالح اجتماعی سیاسی و حقوق شهروندی عامه مردم، حفاظت از منافع میان نسلی، حفاظت از محیط زیست، ترویج اصول فرهنگی اخلاقی در سطح جامعه، توزیع عادلانه درآمدها، قوام و پیشرفت اقتصادی، کاهش شکاف طبقاتی، حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و مناطق محروم می‌شود (عیوضلو، ۱۳۹۶، ۶۶).

## ۹. ضرورت بانکداری اجتماعی و اخلاقی

بانکداری اسلامی با توجه به ظرفیت و پتانسیل اخلاقی که در دین اسلام نهفته است می‌تواند به عنوان یک نمونه بانکداری اخلاقی شناخته شود. اهتمام اصلی بانک‌های اسلامی این است که روش‌های مالی آن‌ها براساس شریعت باشد و با توجه به تأکید شریعت بر ارزش‌های اخلاقی، می‌توان مطمئن بود هر خدمتی که در بانکداری اسلامی ارائه می‌شود، مبتنی بر اخلاق باشد (Wildon, 2002, 37؛ ر.ک. شهنازی، ۱۳۹۶، ۷۳). بنابر این فرض، مهم‌ترین اصول اخلاقی حاکم بر بانکداری اسلامی عبارتند از:

۱. دسترسی عادلانه اقشار جامعه به خدمت و محصول در بانکداری اسلامی
۲. تأکید بر استقرار و توسعه قرض‌الحسنه برای پاسخگویی به نیاز مالی نیازمندان
۳. تلاش برای محرومیت‌زدایی و توانمندسازی قشرهای ضعیف جامعه با تأمین مالی آنان
۴. آسان‌سازی و روان‌سازی فرآیند ارائه خدمات به مشتریان
۵. تنظیم وثایق مورد نیاز برای ارائه تسهیلات متناسب با توان مشتری

۶. نبود سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیراخلاقی و غیرمفید برای جامعه

۷. زمینه‌سازی و ترویج فعالیت‌های اخلاقی و خیرخواهانه در جامعه

۸. تنظیم ضوابط ارتقای کارکنان بر مبنای شایسته‌سالاری

۹. استقرار نظام جبران خدمات کارکنان بر مبنای عدالت (طالبی و کیانی، ۱۳۹۱، ۱۵۳)

سرانجام می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که بانکداری اسلامی طرحی از بانکداری اخلاقی است که گزاره‌های اخلاقی خود را از شریعت اسلامی دریافت می‌کند (شهنازی، ۱۳۹۶، ۷۳-۷۴).

از میان اصول اخلاقی یاد شده حاکم بر بانکداری اسلامی، از سوی اقتصاددانان اسلامی بر دو اصل «دسترسی برابر اعتباری» و «اعطای وام منصفانه» بسیار تأکید شده است. یکی از مهم‌ترین رویکردهای اخلاقی در نظریه بانکداری اسلامی توزیع عادلانه منابع در سیستم بانکی است. مراد از توزیع عادلانه منابع این است که وضعیت جامعه اسلامی به نحوی باشد که همه افراد از امکانات و تسهیلات بانکی در حد قابل قبولی برخوردار باشند. از سوی دیگر نظام بانکی افزون بر این که برای آن دسته از سپرده‌گذاران بانک که به دنبال سود هستند، سود تأمین می‌کند، باید از نظر کمیت و کیفیت سوددهی و چگونگی تخصیص منابع، اصل عدالت اقتصادی را رعایت کند. بدین معنی که رعایت مصالح بلندمدت جامعه اقتضا می‌کند که منابع بانکی، چه از جهت پراکندگی مناطق جغرافیایی، و چه از جهت بخش‌های مختلف اقتصادی و نوع پروژه‌های کوچک، متوسط و بزرگ، به صورت متوازن میان گروه‌های مختلف اجتماعی توزیع شود. و اگر در منطقه یا بخش یا گروه‌های اجتماعی خاص مشکلات و موانعی بر سر راه بازدهی معقول و متعارف وجود دارد، نظام اقتصادی با مطالعه جامع و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و رفع موانع و مشکلات، آن‌ها را به سطح مطلوب برساند (صفوی، ۱۳۹۱، ۸۷ ر.ک. نظرپور، ۱۳۹۶، ۵۴-۵۵).

چکیده سخن این که منابع بانک‌ها منابعی ملی است که از طریق سپرده‌های بانکی جمع‌آوری می‌شود و باید به شکل عادلانه بین اقشار مختلف جامعه و بخش‌های مختلف اقتصادی و جغرافیایی توزیع شود و این گونه نباشد که بخش مهمی از منابع در یک استان و بخش خاصی متمرکز شده و بقیه بخش‌ها و مناطق از تسهیلات بانکی محروم بمانند (عربی، ۱۳۹۹، ۱۹۷). دلیل اصلی این هم سویی میان بانکداری اسلامی با بانکداری اخلاقی، «مبتنی بر اصول شریعت» بودن فعالیت‌های مالی بانک‌های اسلامی اعلام می‌شود. البته این ادعا آن قدر

کلی و حداکثری است که بی‌درنگ چنین تعدیل می‌شود که نمی‌توان گفت همه عقود ذاتا با ملاحظات اخلاقی همراه‌اند (نظرپور، ۱۳۹۶، ۴۵) و بلکه همه عقود ذاتا با ملاحظات اخلاقی همراه نیستند. بدین معنا که عقود-مثلا خرید و فروش- مبادله‌ای است که بین دو طرف صورت می‌پذیرد و ضرورتا در ذات مبادله ملاحظات اخلاقی دخیل نیست. زیرا طرفین فارغ از سایر ملاحظات، بین پول و کالا و یا خدمت مبادله‌ای انجام می‌دهند.

### ۱۰. نقد اخلاقی و اجتماعی بانکداری بدون ربا در ایران

در حالی که بانک‌های اسلامی، اغلب خود را ارائه‌دهندگان خدمات مالی اخلاقی وصف می‌کنند؛ به گونه‌ای صریح شرح نمی‌دهند که از این بیان، چه معنایی اراده می‌کنند. در بیان آنان کلمه اخلاقی به صورت نشانه استفاده می‌شود و معادل با اسلامی گرفته می‌شود، اما کوششی صورت نمی‌پذیرد که میان آن چه اخلاقی است و روش‌های خاص اداره معاملات مالی، پیوند ایجاد کنند. آنان اغلب بر جایگاه کسانی که قوانین بانکی را بر اساس شریعت تنظیم می‌کنند، تأکید می‌ورزند، نه بر آموزه‌های اخلاقی حاکم بر تأمین مالی اسلامی. به عبارت دیگر بیشتر بر صورت و ساختار بوروکراتیک تنظیم قوانین و جایگاه فقها در آن نظر دارند تا محتوا و کارکرد اخلاقی آن‌ها. صرف این بیان که خدمات بانک «مطابق با شریعت» است کافی نیست، بلکه باید به گونه‌ای عملی و نزدیک‌تر با امور مشتریان خویش درگیر شوند و استدلال اخلاقی قانع‌کننده‌ای برای شیوه‌های کسب و کار خویش ارائه دهند (ویلسون، ۱۳۸۱، ۱۳۲).

حبیب احمد (۲۰۱۲) در مقاله‌ای تحت عنوان تعریف اخلاق در امور مالی اسلامی با شیوه تحلیلی-توصیفی به بیان نقش قوانین و اصول اخلاقی در تعریف شیوه‌های اخلاقی بانک‌های اسلامی می‌پردازد و بیان می‌دارد در حالی که میان قوانین بانک‌های اسلامی و اصول اخلاقی ارتباط نزدیکی وجود دارد، اما به نظر می‌رسد در عمل بانک‌های اسلامی می‌توانند حتی با وجود قوانین اسلامی نتایج غیراخلاقی داشته باشند (رک. نظرپور، ۱۳۹۶، ۴۹).

سوگمنده غالباً توجه به نکات ظریف رعایت اصول اخلاقی در فعالیت‌های بانکداری ناپده انگاشته می‌شود (عیوضلو، ۱۳۹۴، ۴۶). یافته‌ها نشان می‌دهد که بانکداری در ایران در عمل نتوانسته معیارهای اخلاقی مانند جلوگیری از صوری شدن عقود، رفع نیازهای ضروری نیازمندان، مسئولیت اجتماعی و زیست محیطی را برآورده کند (شهنازی، ۱۳۹۶، ۶۷). از منظر کارکنان و مشتریان بانک‌ها، بانک در شاخص‌های اخلاقی هم چون مسئولیت اجتماعی و زیست محیطی، رفع نیازهای ضروری نیازمندان، شرکت نکردن در فعالیت‌های غیررسمی و



سوداگرانه، مسئولیت‌های فرهنگی و آموزشی، مشتری‌مداری، صوری نشدن عقود و التزام مدیران به ماهیت بانک‌داری اسلامی، اخلاقی عمل نمی‌کند. بنابراین تجربه بانک‌داری بدون ربا در ایران با فعالیت‌های واسطه‌گری در بازارهای طلا و ارز و حتی مسکن که کالای اساسی محسوب می‌شود، به جای این که در خدمت تأمین نیازهای مردم و تسهیل اشتغال و زندگی حداقلی برای سپرده‌گذاران باشد، عملاً کارکردی بر خلاف اهداف اخلاقی و اجتماعی داشته است. از این رو بانک‌داری در ایران در عمل نتوانسته اصول مربوط به بانک‌داری اخلاقی و اجتماعی را رعایت کند (شهنازی، ۱۳۹۶، ۹۸).

البته دیدگاهی وجود دارد که نه تنها ملاحظات اخلاقی و اجتماعی حتی ملاحظات اقتصادی را نیز در ویژگی بدون ربا یا اسلامی بودن بانک‌داری، تعیین‌کننده نمی‌داند. چه آن که کارکرد اقتصادی بانک و حتی نحوه تعیین نرخ سود، در تشخیص رواندگی عقود مبادله‌ای و مشارکتی از نظر فقهی-حقوقی دخیل نیستند. از این دیدگاه، بانک نسبت به سپرده‌های سرمایه‌گذاری وکیل است و باید آن‌ها را در عقود مبادله‌ای یا مشارکتی به کار گیرد. این عقود از جهت فقهی-حقوقی ناظر به چارچوب قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی هستند نه سازوکار تعیین نرخ سود. نرخ سود این قرارداد ممکن است مستقل از نرخ بهره یا نرخ سود در بخش واقعی اقتصاد تعیین شود، هم چنان که امکان دارد نرخ سود این قرارداد مشتق از نرخ بهره یا مشتق از نرخ سود بخش واقعی باشد. در صورتی که نرخ سود این قرارداد مشتق از نرخ بهره باشد، هیچ فقیه و حقوقدانی نمی‌تواند بر خرید و فروش اقساطی که نرخ آن مشتق از نرخ بهره است، خرده بگیرد و آن را باطل اعلام کند؛ هم چنان که هیچ اقتصاددانی هم نمی‌تواند قبول کند که چنین نرخی که مشتق از نرخ بهره است، از بازار بهره فاصله گرفته است. این دیدگاه چنین نتیجه‌گیری می‌کند که در واقع مشکل اقتصادی را نباید بر فقه عرضه کرد و راه‌حل فقهی برای آن جستجو نمود؛ بلکه مشکل اقتصادی راه‌حل اقتصادی نیاز دارد. بر این اساس مسئله اساسی سازوکار تعیین نرخ سود در تمام عقود مبادله‌ای و مشارکتی، به عنوان یک مسئله اقتصادی صرف مطرح است (آقانظری، ۱۳۹۲، ۱۶۳).

در نقد این نظریه چند نکته به نظر می‌رسد. نخست این که بانک‌داری بدون ربا یا اسلامی را که مسئله‌ای اقتصادی است، به بعد فقهی-حقوقی فرومی‌کاهد و صحت و سقم آن را صرفاً به رعایت شرایط عقود شرعی منوط می‌کند. دوم این که برخلاف رویکرد میان‌رشته‌ای به اقتصاد اسلامی، با نگاهی کاملاً تخصص‌گرایانه میان حقوق و اقتصاد مرزبندی می‌کند و حتی تعامل حقوق و اقتصاد را هم به رسمیت نمی‌شناسد. و سوم این که با وجود تصریح به شرط از پیش

تعیین ناشدگی مازاد دریافتی در عقود مبادله‌ای یا مشارکتی - که وجه تمایز بانکداری بدون ربا با معاملات ربوی است - ادعا می‌شود که این عقود درباره سازوکار تعیین نرخ سود خاموش‌اند. این عقود گرچه از بعد فقهی - حقوقی و از جنبه ایجابی درباره این که نرخ سود چگونه تعیین شود چیزی نمی‌گویند، لیکن از بعد سلبی درباره این که چگونه نباشند - یعنی از پیش تعیین ناشدگی نرخ سود - سخن می‌گویند. با توجه به این نقدها، تعیین نرخ سود در هر دو دسته از عقود مشارکتی و مبادله‌ای به گونه‌ای است که اجرای بانکداری بدون ربا را آسیب‌پذیر می‌کند. علی‌رغم همه آسیب‌شناسی‌ها و نقدهای وارد شده به نظام بانکداری ایران، دیدگاهی وجود دارد که هم‌چنان معتقد است نظام بانکداری ایران بدون ربا است، به لحاظ این که ادعای بانکداری اسلامی نشده است و قانون هم در حد قانون عملیات بانکی بدون ربا مطرح است (عربی، ۱۳۹۹، ۱۹۸). به هر روی این اختلاف داوری‌ها درباره کامیابی‌ها یا آسیب‌های نظام بانکداری بدون ربا در ایران به تفاوت دیدگاه‌ها در تعریف بانکداری بدون ربا یا اسلامی بازمی‌گردد. اصولاً در اقتصاد اسلامی دو گونه بانکداری بدون ربا تعریف می‌شود؛ «بانکداری سازگار با شریعت» و «بانکداری مبتنی بر شریعت».

## ۱.۱. دو گونه بانکداری بدون ربا یا اسلامی

در بررسی تجربه بانکداری اسلامی در جهان می‌توان دو گونه بانکداری را از هم بازشناسی کرد؛ بانکداری بدون ربای «سازگار با شریعت» و بانکداری اسلامی «مبتنی بر شریعت». تلاش‌ها برای بنیان نهادن بانکداری و تأمین مالی اسلامی منجر به ابداع مدل مهمی در اواسط دهه ۱۹۷۰ گردید که بسیار متداول و مرسوم شد، زیرا بسیار شبیه به الگوی تأمین مالی مبتنی بر ربا بود. این الگو، هزینه افزوده (Cost-Plus Model) یا مراحه نام داشت و به طور خلاصه شامل مراحل زیر است:

۱. مؤسسه تأمین مالی، کالایی را مطابق نظر خریدار نهایی - که خواهان تخصیص اعتبار بدان است - به قیمت خاصی خریداری می‌کند.

۲. مؤسسه تأمین مالی، کالای مذکور را با قیمت پایه به علاوه سود مشخص به خریدار نهایی می‌فروشد. عنصر سود بطور متعارف بیانگر بهره ضمنی تجمعی - به اصطلاح سود - است که به دوره زمانی تأمین مالی تعلق می‌گیرد.

الگوی بانکداری بدون ربای «سازگار با شریعت»: این الگو بر معامله خرید - فروش استوار است و بهره درخواست نمی‌گردد. الگوی مذکور برای صنعت نوظهور و نوین بانکداری

اسلامی بسیار مناسب بود، زیرا این الگو اقتباس صریحی از الگوی بانکداری متعارف مبتنی بر ربا بود. بانکداران اسلامی در فرآیند اجرای این الگو با چالش‌هایی مواجه شدند که مهم‌ترین آن‌ها این بود که چگونه می‌توان میزان سودی که به قیمت پایه خرید اضافه می‌گردد را محاسبه نمود؟ برخی از علما به شرکت‌های تأمین مالی اجازه دادند به منظور یافتن راه‌حلی برای این مشکل از نرخ بهره رایج به عنوان شاخص برآورد سود استفاده کنند.

شگفت‌انگیز است که الگوی مباحه توسط ده‌ها بانک که تعداد زیادی عالم برجسته دینی در کمیته‌های فقهی خود استخدام کرده‌اند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. از همه مهم‌تر این که در الگوی مباحه هیچ اشاره‌ای به روش مورد استفاده جهت محاسبه ارزش مازاد (سود) وجود ندارد. حقیقت امر آن است که آن‌ها از نرخ بهره رایج که در نظام بانکداری مبتنی بر ربا به کار می‌رود، با عنوان سود یا اجاره‌بها استفاده می‌کنند و مدعی هستند که به نرخ بهره (عموماً نرخ بهره لایبور Libor) به عنوان یک شاخص نگاه می‌شود. البته بسیاری از علما نیز بهره‌گیری از تکنیک‌های فریب‌کارانه مهندسی مالی با هدف دور زدن قانون از طریق تمرکز بر شکل معامله و قرارداد به جای محتوا را محکوم کرده‌اند.

الگوی بانکداری اسلامی «مبتنی بر شریعت»: در تبیین رویکرد تأمین مالی «مبتنی بر شریعت» باید پرسید که چرا در نظام بانکداری بدون ربا، ربا یا عمل اجاره پول در ازای دریافت قیمت یعنی نرخ بهره ممنوع است؟ پاسخ این است که اگر اجاره پول را متوقف کنیم و به اجاره‌بهای اقلام تأمین مالی شده در بازار حقیقی نگاه کنیم، آنگاه در حقیقت ما در خودروهای اجاره‌ای، دارایی‌هایی اجاره‌ای نظیر مسکن و ساختمان‌های تجاری و کسب‌وکار، سرمایه‌گذاری کرده‌ایم. اگر معامله مذکور در ازای دریافت اجاره‌بها سودآور باشد، آنگاه سرمایه‌گذاری در آن، امری منطقی و احتیاط‌آمیز است.

بنابر آنچه یاد شد، مهم‌ترین تفاوت بانکداری بدون ربا «سازگار با شریعت» و بانکداری اسلامی «مبتنی بر شریعت» در این است که اولی برای تعیین نرخ سود بانکی از مدل هزینه افزوده و شاخص نرخ بهره رایج در سیستم بانکداری متعارف استفاده می‌کند، در حالی که دومی از مدل مشارکت در یک فعالیت اقتصادی بهره می‌برد (Abdul-Rahman, 2010, 204-279).

## ۱۲. ضرورت اصلاح نظام بانکداری ایران

با توجه نتایج آسیب شناسی نظام بانکداری ایران که آلوده به ربا است و غفلت از بانکداری اخلاقی و اجتماعی در قانون عملیات بانکی بدون ربا ۱۳۶۲، اصلاح و تکمیل این قانون

ضرورت دارد. هم چنان که یاد شد عمده‌ترین آسیب‌های بانکداری کشور، در زمینه نحوه محاسبه نرخ سود واقعی عقود مبادله‌ای و مشارکتی، شیوه فراهم کردن دسترسی برابر اعتباری و اعطای وام منصفانه، خلق پول و اعتبار و رعایت اصول اخلاقی و اجتماعی است. با توجه به گستردگی بانکداری بدون ربا یا اسلامی در سراسر جهان و تفاوت و تنوع شیوه‌ها و خدمات این نوع بانکداری، مطالعه این تجربه‌های جهانی برای بازبینی و تکمیل مقررات نظام بانکداری ایران سودمند است. تجربه بانکداری اسلامی در جهان را می‌توان به طور کلی به فعالیت‌های بانکی که یا در یک نظام کلان بانکداری اسلامی و یا غیراسلامی انجام می‌شود، تقسیم کرد. تنها چهار کشور ایران، پاکستان، سودان و مالزی از نظام کلان بانکداری بدون ربا یا اسلامی برخوردارند، با این تفاوت که از این میان تنها کشور مالزی از نظام کلان بانکداری دوگانه ربوی و غیر ربوی بهره‌مند است. بنابراین، بیشتر فعالیت‌های بانکداری اسلامی در کشورهایی روی می‌دهد که فاقد نظام کلان بانکداری اسلامی هستند. البته بانک‌های عرضه‌کننده خدمات بانکی اسلامی نیز بر دو گونه‌اند؛ بانک‌هایی که صرفاً خدمات بانکی اسلامی ارائه می‌کنند و بانک‌هایی که این خدمات را در کنار خدمات بانکی ربوی عرضه می‌کنند.

برخلاف خدمات بانکی بدون ربا در ایران که سبب تحلیل بخش نخست این نوشتار- موفق ارزیابی نمی‌شود، تجربه بانکداری اسلامی در جهان کامیاب بوده است. هم اکنون در کشورهایی که دارای نظام کلان بانکداری ربوی هستند، خدمات بانکی اسلامی در کنار خدمات بانکی ربوی عرضه می‌شود و به حیات اقتصادی خود بدون حمایت دولتی ادامه می‌دهد. توان رقابت‌پذیری بانک‌های اسلامی با بانک‌های ربوی در یک اقتصاد آزاد و بدون حمایت ویژه دولتی، بهترین دلیل بر موفقیت‌آمیز بودن تجربه بانکداری اسلامی در جهان است که می‌توان از آن درس‌هایی برای ارتقای بانکداری در ایران آموخت. نمونه‌ای از این تجربه‌های جهانی، بانکداری بدون ربا یا اسلامی در ایالات متحده آمریکا است. در ادامه این نوشتار بر آنیم که متناسب با مسائل و آسیب‌های بانکداری در ایران، درس‌ها و راهکارهایی از تجربه بانکداری بدون ربا و حتی قوانین بانکداری آمریکا بیاموزیم. این کار به طور عمده بر تجربه یحیی عبدالرحمن در تأسیس بانک بدون ربای ویتی‌یر (Bank of Whittier) در آمریکا متکی است که در کتاب *هنر بانکداری و تأمین مالی اسلامی* روایت شده است.

### ۱۳. تعیین نرخ سود

بنا بر تعریف، فرایند تعیین نرخ‌های سود بانک‌های بدون ربا با روش‌های تعیین نرخ بهره در بانکداری متعارف متفاوت است. در واقع نرخ سود با ملاحظه عوامل مختلفی تعیین می‌شود که عبارتند از: الف. توجه به بازدهی اقتصادی در بخش‌های واقعی اقتصاد کشور؛ ب. نگاه حمایتی به بخش‌های اقتصادی خاص؛ ج. توجه به شاخص نرخ تورم به منظور جبران کاهش ارزش پول؛ د. توجه به سایر نرخ‌ها و شاخص‌های کلان اقتصادی مانند نرخ سود علی الحساب سپرده‌ها، نرخ سود در بازار سهام، منافع ناشی از تغییرات نرخ ارز، بازدهی در بازار طلا، حداقل نرخ سود در بازار غیرمتشکل پولی، نرخ سود اوراق مشارکت و نرخ بازدهی در بخش‌های اقتصادی ویژه مانند ساختمان؛ ه. توجه به ساختار مالی بانک‌ها و حاشیه سود آن‌ها به نحوی که حاشیه سود در سطحی تعیین شود که افزون بر پوشش هزینه‌های عملیاتی و ریسک بانک‌ها، باعث تقویت ساختار مالی آن‌ها به منظور حفظ نسبت‌ها و استانداردهای مربوطه شود. به این ترتیب، نرخ سود بانکی به صورت دستوری توسط شورای پول و اعتبار تعیین می‌شود (آقانظری، ۱۳۹۲، ۱۶۵).

به هر روی، ویژگی تعیین نرخ سود در بانک‌های اسلامی، غیر دستوری و از پیش تعیین ناشدگی آن است که پژوهش‌های اندکی درباره آن انجام شده است. غالب این پژوهش‌ها روشی عملی که متضمن محاسبه نرخ سود و هزینه فرصت سرمایه در کل اقتصاد باشد، ارائه نمی‌کنند. یعنی این که اجاره کدام ماشین‌آلات در چه صنایعی و نرخ سود نسبی کدام کالاها در چه بازارهایی باید ملاک محاسبه نرخ سود باشد، در این نظریات مشخص نیست (آقانظری، ۱۳۹۲، ۱۷۰). بنابراین، مهم‌ترین مسائل فراروی بانکداری بدون ربا یا به تعبیری بانکداری اسلامی در جهان معاصر، نظر به این که اقتصاد بدون ربا بر اقتصاد واقعی استوار است، (۱) ارزشیابی کالاها و خدمات موضوع قراردادها و همچنین (۲) ارزیابی اجاره بهای آن‌ها به مثابه جایگزینی برای نرخ بهره است. این دو مسئله با معرفی دو مفهوم «شاخص سنجش کالایی» (commodity indexation) و «ارزش‌گذاری بر پایه بازار» (marking to the market) در خدمات بانکی بدون ربا در نظام بانکداری امریکا قابل حل شده است.

### ۱۴. ارزیابی پروژه بر اساس شاخص سنجش کالایی

از «شاخص سنجش کالایی» برای مرتبط ساختن قیمت هر شیء به یک کالای استاندارد که تولید شده است و یا در هر جامعه به کار می‌رود، می‌توان استفاده کرد. این سیستم، برای

قیمت‌گذاری محصولات و خدمات چه بر اساس اونس طلا و نقره و یا بر مبنای اقلام اصلی مواد غذایی در جامعه، مانند گندم، جو، خرما و یا نمک به کار می‌رود (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۱۲۸).

شایان یادآوری است که به هنگام بحث درباره مفهوم «شاخص سنجش کالایی» منظور، بازگشت به استاندارد طلا نیست. آن چه قویاً در این جا مد نظر است، سیستمی پیشگام و جدید است که از یک کالای مرجع مانند طلا یا سبدي از کالاهای خاص هر کشور، بسته به جدول تولید و تقاضای آن، استفاده می‌کند؛ همانند مفهوم سبد خرید برای اندازه‌گیری تورم و مفهوم پیشنهاد شده توسط جیمز بیکر (James Baker) در سال ۱۹۸۷ که برای تشخیص حساب اقتصادی در یک اقتصاد محلی استفاده شد. گرچه از پول کاغذی می‌توان استفاده کرد، اما برای تکمیل کردن و عادلانه بودن آن، باید سبدي از کالاها به کار گرفته شود که برای همه مردم و تمام ملت‌ها منصفانه باشد و کالاها را به طور منصفانه در بازار قیمت‌گذاری کند و هر گونه حساب بیش - قیمت‌گذاری را تشخیص دهد؛ همان گونه که این حساب معمولاً در قیمت‌های انرژی مشاهده می‌شود و در حساب مسکن در ایالات متحده تجربه شد که به بحران اقتصادی سال ۲۰۰۸ انجامید. هم‌چنین، این امر به بانک‌های مرکزی در انجام مهم‌ترین وظیفه‌شان یعنی تحت کنترل داشتن تورم، کمک می‌کند. جالب توجه است که این مفهوم سبد کالایی می‌تواند از کشوری به کشور دیگر، بلکه از زمانی به زمان دیگر، با تغییر ترکیب تولید در کشوری معین، تغییر کند (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۱۳۴).

## ۱۵. تعیین نرخ سود بر اساس ارزش‌گذاری بر پایه بازار

مفهوم ارزش‌گذاری بر پایه بازار یکی از مهم‌ترین تحولات تاریخی در سیستم بدون ربا است. این مفهوم، شالوده قیمت‌گذاری منصفانه محصولات و خدمات بر اساس ارزش‌های واقعی بازار را، در چارچوب عملیات یک بازار باز و آزاد استوار می‌سازد. بانک‌داری بدون ربا، بر اجاره پول در یک قیمت معین یعنی بهره مبتنی نیست، بلکه بر نرخ اجاره واقعی، منصفانه و اندازه‌گیری شده توسط بازار دارایی‌ها، کسب و کارها، و خدمات استوار است. به عنوان مثال، خرید یک خانه را در نظر بگیرید. خریدار می‌خواهد از منابع مالی بدون ربا استفاده کند و نهاد مالی بدون ربا، باید آن خانه را بر پایه بازار ارزش‌گذاری کند. بهترین راه انجام این کار این است که دریابیم ارزش ریالی اجاره هر متر مربع از خانه‌های مشابه در همان محله و با مشخصات مشابه چقدر است. این نرخ اجاره بازاری مورد توافق طرفین، برای محاسبه نرخ

بازده سرمایه‌گذاری معامله خرید، در نگاه یک سرمایه‌گذاری به آن، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در صورتی که نرخ بازده سرمایه‌گذاری، دارای صرفه اقتصادی (یعنی، برابر یا بالاتر از بازده مورد انتظار سرمایه‌گذاران بدون ربا) باشد، بانک بدون ربا سرمایه‌گذاری در تامین مالی ملک مورد نظر را انجام می‌دهد. علاوه بر این، بانک بدون ربا بیشترین تلاش خود را به عمل می‌آورد که پرداخت‌های ماهانه در سیستم تامین مالی بدون ربا با آن چه توسط بانک‌های مبتنی بر ربا پیشنهاد می‌شود، قابل رقابت باشد. یک بازده بسیار پایین حاکی از آن است که سرمایه‌گذاری، مناسب نخواهد بود، بانک‌دار بدون ربا به مشتری توصیه می‌کند که در آن ملک سرمایه‌گذاری نکند، و بانک بدون ربا نیز نسبت به تامین مالی و شرکت در سرمایه‌گذاری اقدام نمی‌کند (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۱۳۷).

## ۱۶. مسئولیت اجتماعی

هم چنان که یاد شد، مدنیت و مسئولیت اجتماعی نظام بانکداری از مفاهیم بسیار مهم زیر عنوان بانکداری بدون ربا است. عبدالرحمن بر این باور است که نحوه وارد کردن این ارزش‌ها به زندگی با توضیح ابعاد اجتماعی این شیوه بانک‌داری و تعهد آن به ساختن، رشد و توسعه جامعه بسیار تعیین‌کننده است. بعد مدنیت و مسئولیت اجتماعی در بانک‌داری و مالیه بدون ربا، سرانجام به رشد اقتصادی، فرصت‌های شغلی جدید، رفاه، و وحدت، و آینده‌ای مبتنی بر صلح، انصاف و عدالت برای همه مردم، منجر می‌شود. در امور بانک‌داری و تامین مالی، مدنیت و مسئولیت اجتماعی یک اصل مهم برای داشتن یک عملیات بانکی موفق است.

بانکداری بدون ربا مجموعه‌ای از ارزش‌های مربوط به مسئولیت اجتماعی را به کار می‌بندد که با ارزش‌های اسلامی تطبیق می‌کند. هم‌چنین در کسب و کارهایی که رفتاری غیر منصفانه با مشتریان یا کارگران خود دارند، سرمایه‌گذاری نمی‌شود. بانکداری بدون ربا فعالیت‌های سفته‌بازی را تامین مالی نمی‌کند که بر کسب پول از راه سفته‌بازی در بخش‌های مختلف مالی، کالا و معاملات املاک متمرکز هستند. بانک‌داری بدون ربا در حقیقت بانکداری اجتماعی است و به توسعه اجتماعی باور دارد. این نوع بانکداری نقش خود را این گونه تعریف می‌کند که یک مؤسسه واجد شرایط حرفه‌ای، سالم، امن، مسئول و قابل اعتماد برای جذب سپرده‌ها و پس‌اندازهای جامعه است (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۳۳۸).

بانکداری بدون ربا سخت می‌کوشد دارایی‌ها را در طرح‌هایی سرمایه‌گذاری کند که موجب رفاه اقتصادی، فرصت‌های شغلی و مهم‌تر از همه صلح و سازگاری در جامعه می‌گردد.

در بانکداری بدون ربا تبعیض وجود ندارد، زیرا تبعیض در ارائه خدمات و تأمین مالی نسبت به دیگران، گناهی بزرگ است. این رویکرد، مسئولیت سنگینی را به دوش بانکداران بدون ربا می‌گذارد، زیرا هرگونه سرمایه‌گذاری باید کاملاً اندیشیده و احتیاط آمیز، و در عین حال دارای صرفه اقتصادی باشد. از این رو تمامی درخواست‌های تأمین مالی به طور کامل مطالعه می‌شود و با حزم و احتیاط بررسی می‌گردد، و با توجه به بهترین منافع خانواده، ماهیت و تجربه‌های قبلی آن و همچنین وضعیت متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در اجتماع و کشور ارزیابی می‌شود (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۳۳۹).

## ۱۷. ملاحظات اخلاقی

از نگاه عبدالرحمن انتظار می‌رود که بانک‌های بدون ربا برای بهبود کیفیت زندگی و حفظ ارزشمندترین دارایی افراد یعنی زمان، راه‌ها و ابزارهای جدید و موثری را طراحی کنند. چه آن که ارزش زمان برابر ارزش زندگی است. هم‌چنین حفظ محیط زیست، وظیفه مقدس هر شهروندی است که به ارزش‌های اسلامی ملتزم است. بانکداران بدون ربا باید بر سرمایه‌گذاری‌های بلند مدت برای آینده تمرکز داشته باشند، و نقش یک کاتالیزور را ایفا کنند که از طریق آموزش و برنامه‌ریزی استراتژیک، برنامه انعطاف‌پذیری را برای آینده مردم فراهم نمایند، تا از این طریق از تاثیر منفی چرخه‌های کسب و کار بر جامعه جلوگیری شود.

بانکدار بدون ربا بر اساس این اعتقاد زندگی و عمل می‌کند که افشای کامل اطلاعات امری ضروری است و انحصار و احتکار به شدت از سوی شریعت و قوانین منع و تحریم شده است. در سیستم بانکی بدون ربا، مسئولان نهایت تلاش خود را صرف می‌کنند که مطمئن شوند قیمت‌ها بر اساس عرضه و تقاضای بازار و با استفاده از سیستم بازار آزاد تعیین می‌شوند، و سفته‌بازی اتفاق نمی‌افتد (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۲۶۵-۲۶۷).

از نگاه عبدالرحمن، فهرست میثاق‌هایی که می‌توان آن‌ها را «قوانین طلایی ده‌گانه بانکداری بدون ربا» نامید، چنین است:

۱. با پول و اعتماد مردم سفته‌بازی نکنیم. اعتماد مردم را بالاتر از هر چیز، از جمله منافع خود قرار دهیم.

۲. به تعهداتمان عمل کنیم. ما هرگز چیزی را قول ندهیم که نمی‌توانیم انجام دهیم.



تجربه بانک‌داری اجتماعی و بدون ربا در ... (سیدمحمدرضا امیری طهرانی‌زاده) ۴۹

۳. به پول احترام بگذاریم، و در مورد هزینه‌های مان دقیق باشیم و آن‌ها را در سطح حداقل نگه داریم.

۴. مسئولیت اخلاقی مان را نسبت به جمعیت‌های محلی فراموش نکنیم. در حالی که مهم‌ترین دغدغه ما دستیابی به بالاترین بازدهی برای سهامداران مان است، هرگز وظیفه اخلاقی مان را نسبت به جمعیت‌های محلی فراموش نکنیم. موفقیت‌های مان را بر اساس بازدهی دارایی‌ها و همچنین تعداد خانواده‌هایی بسنجیم که به فعال شدن آنان کمک کرده‌ایم.

۵. تبعیض قائل نشویم. صرف نظر از زبان، نژاد، باورهای دینی، سن یا جنسیت، هیچ‌گونه تبعیضی قائل نباشیم.

۶. روی مشتریان مان سرمایه‌گذاری کنیم. به کسب و کارمان به عنوان یک عملیات اجاره پول ننگریم. بر افراد و با مشارکت افراد سرمایه‌گذاری کنیم.

۷. از نظر اجتماعی پاسخ‌گو و مسئول باشیم. کسب و کارها و فعالیت‌های غیراخلاقی را تامین مالی نکنیم.

۸. در مورد این که با چه کسانی معامله کنیم، حساس باشیم. قول دهیم که منبع وجوه و نوع و کیفیت کسب و کار سپرده‌گذاران، مشتریان و مراجعان را بررسی کنیم و نسبت به معتربودن آن اطمینان حاصل کنیم.

۹. محافظه کار باشیم. مهم‌ترین هدف سرمایه‌گذاری حفظ سرمایه و بالاتر از تورم نگاه داشتن آن است.

۱۰. به همکاران مان به عنوان شریک بنگریم (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۲۷۵).

این یک حقیقت است که مقررات ارائه شده از سوی بسیاری از فقهای فعال در کمیته‌های فقهی، گرچه به عدم مشارکت و سرمایه‌گذاری در موارد غیرمجاز اخلاقی اشاره می‌کنند، لیکن از مسئولیت اجتماعی بانکداری اسلامی یا غفلت می‌شود یا کمتر یاد می‌شود. در حالی که مسئولیت اجتماعی بانک‌ها در توسعه متوازن جامعه بسیار اهمیت دارد که حتی نظام بانکداری ربوی ایالات متحده امریکا در قوانین «فرصت برابر اعتباری»، «اعطای وام منصفانه» و «سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماعی» به آن پرداخته است.

### ۱۸. فرصت برابر اعتباری

قانون فرصت برابر اعتباری بیان می‌کند که موسسه‌های ارائه‌کننده اعتبار (از جمله بانک‌ها، خرده‌فروشان، شرکت‌های مالیه، و شرکت‌های صادرکننده کارت اعتباری یا کارت بانکی) که به طور منظم به اعطای اعتبار به مشتریان می‌پردازند، باید متقاضیان را صرفاً به لحاظ صلاحیت و ارزشمندی اعتباری آنان، و نه سایر عوامل (همچون نژاد، رنگ پوست، مذهب، ملیت، یا جنسیت) ارزیابی کنند. تبعیض بر اساس وضعیت تأهل، سطح رفاه، یا سن به طور کلی ممنوع است، به استثنای تبعیضاتی که در راستای حفاظت از حقوق اعتباری مشتریان باشد (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۳۰۱).

### ۱۹. اعطای وام منصفانه

بانک باید انواع روش‌های اعطای اعتبار را که با شیوه‌های عملیاتی سالم و امن سازگار است، ارائه و گسترش دهد. بانک همچنین باید اعطای وام را به شیوه‌ای انجام دهد که پاسخگوی نیازهای اعتباری جمعیت‌ها، از جمله محله‌های با درآمد کم و متوسط باشد. همه تصمیم‌های اعتباری باید بر اساس تحقیقات کافی و به کارگیری داورهای صحیح و مبتنی بر حقایق تایید شده باشد. به کارگیری دستورالعمل‌ها و سیاست‌های اعتباری باید برای همه افراد و سازمان‌ها یکسان باشد و هرگز بر اساس نژاد، جنسیت، گرایش جنسی، رنگ، ملیت، مذهب، سن، وضعیت تأهل، از کار افتادگی، یا هر گونه مبنای منع‌شده دیگر نباشد (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۳۰۲).

### ۲۰. قانون سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماع

در اواخر سال ۱۹۷۰ اولین موج مسئولیت‌پذیری اجتماعی به راه افتاد و موجب شد تا شرکت‌های امریکایی به شکل واقع‌بینانه‌تر به انجام فعالیت‌های بشردوستانه بپردازند. اما دولت نگران آن بود که بانک‌ها در طولانی‌مدت از احتیاجات جامعه حمایت نکنند. به همین دلیل، در سال ۱۹۷۷ کنگره قانون سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماع را تصویب کرد (کاشانی‌پور، ۱۳۹۷، ۲۱-۲۳). این قانون بانک‌ها را ملزم می‌کند که یک ناحیه ارزیابی تعریف کنند که در آن ارائه خدمت خواهند کرد. بر این اساس، ناظر مقررات بر فعالیت‌های وام‌دهی بانک نظارت می‌کند تا مطمئن شود که:

- نسبت وام به سپرده بانک حداقل ۵۰ درصد است.

تجربه بانکداری اجتماعی و بدون ربا در ... (سیدمحمد رضا امیری طهرانی زاده) ۵۱

- حداقل ۵۰ درصد از پرتفوی وام بانک را وام‌هایی تشکیل می‌دهد که به اشخاص حقوقی واقع در ناحیه ارزیابی اعلام شده، پرداخته شده است.
- بانک به همه اقشار اجتماع که در آن ناحیه ارزیابی سکونت دارند بدون تبعیض وام می‌دهد، به شیوه‌ای که نشان دهنده طبیعت جمعیت‌شناختی اجتماعات ساکن در این ناحیه‌ها است.

این یکی از مقررات مهم است که برای اکثر، اگر نه همه کشورهای در حال توسعه جهان مورد نیاز است، از جمله کشورهای که در پی رونق صنعت بانکداری بدون ربا هستند. زیرا در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، بانک‌ها پس‌اندازهای مردم را گردآوری می‌کنند و اکثر مبالغ تامین مالی به جای پروژه‌های توسعه بلندمدت و راهبردی، برای تسهیل کسب و کارهای مربوط به واردات و سفته‌بازی اختصاص می‌یابد. اگر این اتفاق در یکی از بانک‌های ایالات متحده روی دهد، بانک از سوی ناظر مقررات به سبب عدم اجرای قانون سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماع فراخوانده می‌شود و به افزایش فعالیت‌های تامین مالی خود در اجتماع ملزم می‌گردد. چنان چه بانک در مدت زمان محدودی با این دستور تطابق نیابد، مجوز فعالیتش لغو می‌شود (عبدالرحمن، ۱۳۹۴، ۳۱۵-۳۱۴).

## ۲۱. نتیجه‌گیری

گرچه بانکداری بدون ربا در کشور تجربه موفق نبوده است، لیکن نمونه‌های موفق بانکداری اسلامی در جهان کم شمار نیست. بانک‌های بدون ربا یا اسلامی در جهان دوشادوش بانک‌های متعارف ربوی در عرضه خدمات بانکی رقابت می‌کنند. رقابت‌پذیری بانک‌های اسلامی در نظام‌های بانکداری ربوی کشورها، حتی بانک‌های متعارف را برانگیخته است که میز خدمات بانکداری بدون ربا تأسیس کنند. از تجربه موفق بانکداری اسلامی در جهان می‌توان آموزه‌ها و راهکارهایی برای مسائل بانکداری در ایران برگرفت.

عمده مسائل بانکداری بدون ربا در ایران، شیوه تعیین نرخ سود، حفظ ماهیت ربوی عقود بانکی، فقدان مسئولیت اجتماعی و بانکداری اخلاقی است. تجربه بانکداری اجتماعی و اخلاقی و بانکداری بدون ربا در امریکا آموزه‌ها و راهکارهایی برای حل این مسائل پیش رو می‌گذارد. شاخص سنجش کالایی و ارزش‌گذاری بر پایه بازار دو راهکاری است که برای تعیین نرخ سود عقود مبادله‌ای از تجربه بانکداری بدون ربا در امریکا می‌توان اقتباس کرد. هم

چنین اعطای وام منصفانه، دسترسی برابر اعتباری، و سرمایه‌گذاری مجدد در اجتماع درس‌هایی است که از مقررات نظام بانکداری امریکا برای برقراری بانکداری اخلاقی و اجتماعی می‌توان آموخت.

## کتاب‌نامه

- آقانظری، حسن (۱۳۹۲) مشکلات و موانع نظام بانکی کشور با رویکرد سازوکار تعیین نرخ سود واقعی و راه‌حل آن، *جستارهای اقتصادی*، پاییز و زمستان، شماره ۲۰، ۱۶۳-۱۷۳
- اکبریان، رضا (۱۳۸۶) حمید رفیعی، بانکداری اسلامی: چالش‌های نظری، عملی و راهکارها، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۶، ۹۷-۱۱۸
- تسخیری، محمدعلی (۱۳۸۴) جایگاه الفاظ و معانی در قراردادهای مالی، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره‌های ۱۸ و ۲۱
- توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹) پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری، تهران، توانگران
- توسلی، محمد اسماعیل (۱۳۹۹) محمدمهدی مجاهدی مؤخر و مرتضی خورسندی، تبیین ماهیت بانکداری غربی، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی؛ فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، شماره پیاپی ۲۱، زمستان، ۸۵-۱۰۷
- چقازردی، محمد کاظم (۱۳۸۲) بانکداری اسلامی در ایران نقاط قوت و ضعف، *نشریه تازه‌های اقتصاد*، شماره ۲۱، ۹۹-۲۳
- حسن زاده، علی (۱۳۹۰) مروری بر تجربیات موفق بانکداری اسلامی در جهان: مطالعه موردی مالزی، *نشریه تازه‌های اقتصاد*، تابستان، سال نهم، شماره ۱۳۲، ۱۱۰-۱۲۱
- خورسندیان، علی (۱۳۹۳) عباس مرادپور و مرجان شعبانی، ارائه الگویی برای بانکداری اخلاقی، فصلنامه پژوهشها و سیاستهای اقتصادی، سال بیست و دوم، شماره ۷۱، پاییز، صفحات ۲۹-۵۲
- شعبان نژاد، محمد رضا (۱۳۸۷) بانکداری اسلامی و چالش‌های پیش رو، *نشریه تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۲۲، ۴-۳۳
- شهبازی، مهدی (۱۳۹۹)، امیر حصیرچی و محمد سلگی، طراحی و تبیین الگوی بانکداری اجتماعی در ایران: شناسایی پیشایندها و پیامدها، *دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی*، زمستان، شماره ۱۹، ۶۷-۱۰۹
- شهنازی، روح‌اله (۱۳۹۶) مجتبی پناهی، سنجش میزان اخلاقی بودن بانکداری در ایران: مطالعه موردی بانک‌های ایران، *شعبه شیراز، دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی*، سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۲، بهار و تابستان، ۶۷-۱۰۰
- صفوی، فهیمه سادات (۱۳۹۱) بررسی و طراحی شاخص‌های عدالت اقتصادی در بانکداری اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصادی، قم، دانشگاه مفید

تجربه بانک‌داری اجتماعی و بدون ربا در ... (سیدمحمدرضا امیری طهرانی‌زاده) ۵۳

طالبی، محمد (۱۳۹۱) حسن کیانی، بانکداری اخلاقی: بررسی نقاط مشترک و تمایز آن با بانکداری اسلامی، تهران، بیست و سومین همایش بانکداری اسلامی، مؤسسه عالی آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

طالبی، محمد (۱۳۹۸) حامد عباسی، الزامات تحقق بانکداری اخلاقی و اولویتبندی خصوصیات عملیاتی آن متناسب با نظام بانکی ایران، *دوفصلنامه علمی تحقیقات مالی اسلامی*، سال نهم، شماره ۱، پیاپی ۷۱، پاییز و زمستان، ۳۶-۱

عبدالرحمن، یحیی (۱۳۹۴) هنر بانکداری و تأمین مالی اسلامی، ترجمه سید محمدرضا امیری طهرانی‌زاده، تهران، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی

عربی، علی (۱۳۹۹) محمود باقری و محمود عرفانی، بایسته‌های اخلاقی در بانکداری اسلامی، *پژوهشهای اخلاقی*، سال یازدهم، شماره ۲، زمستان، صفحات ۱۹۱-۲۱۰

عیوضلو، حسین (۱۳۹۴) وهاب قلیچ، بانکداری اخلاقی: درسهایی برای نظام بانکی ایران، *نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، بهار، شماره ۱۰، ۲۷-۵

عیوضلو، حسین (۱۳۹۶) وهاب قلیچ، راهکارهای برقراری بانکداری اخلاقی در نظام بانکی ایران، *فصلنامه علمی ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی*، شماره ۲۰، پاییز، ۴۹-۷۷

فراهانی فرد، سعید (۱۳۹۵) رحمن یازیدی، *آسیب شناسی الگوی بانکداری ایران*؛ سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، الگوی پیشرفت (وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)

قلیچ، وهاب (۱۳۹۰) بانکداری اخلاقی در جهان، *ویژگی‌نامه بانکداری اسلامی*، شهریور

قلیچ، وهاب (۱۳۹۱) بانک و اخلاق؛ فرصتی برای بانکداری اخلاقی: پیامدهای مثبت بحران مالی ۲۰۰۸، *نشریه تازه‌های اقتصاد*، تابستان، سال دهم، شماره ۱۳۶، ۱۵۱-۱۵۴

کاشانی‌پور، محمود (۱۳۹۷) مرتضی کاظم‌پور و فروغ اسماعیل‌بیگی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در صنعت بانکداری کشورهای مختلف جهان، *نشریه مطالعات حسابداری و حسابرسی*، شماره ۲۷، ۱۹-۳۴

گروه اقتصاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (۱۳۷۴)، بررسی مشکلات بانکداری بدون ربا، *نشریه روش‌شناسی علوم انسانی*، تابستان، شماره ۳، ۲۵-۴۲

محمدپور زرنندی، حسین و محسن طباطبایی مزدآبادی (۱۳۹۱) *بانکداری اجتماعی با نگاهی به اقتصاد شهری و آموزش منابع انسانی*، تهران، انجمن علمی اقتصاد شهری ایران.

مرادی، داود (۱۳۹۸) محمدتقی شیخی و طلیعه خادمیان، بررسی تاثیر تحقق مدل بانکداری توسعه اجتماعی بر رشد و توسعه اقتصادی کشور با تاکید بر شبکه بانکی، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال یازدهم، شماره ۲، بهار، ۱۲۱-۱۴۲

مصباحی مقدم، غلامرضا (۱۳۸۳) بررسی آموزش اقتصاد پول و بانکداری در جمهوری اسلامی، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، شماره ۱۵

معصومی‌نیا، علی (۱۳۹۶) صوری بودن ۸۵ درصد قراردادهای بانکی، *خبرگزاری تسنیم*، ۱۳۹۶/۷/۴

موسویان، سیدعباس (۱۳۷۹) بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل، تهران، مؤسسه فرهنگ و اندیشه معاصر  
نظرپور، محمدنقی (۱۳۹۳) سیدعباس موسویان، بانکداری بدون ربا از نظریه تا تجربه، قم، دانشگاه مفید  
نظرپور، محمدنقی (۱۳۹۶) طیبه گل محمدی، ملاحظات اخلاقی در نظریه بانکداری اسلامی، فصلنامه  
اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۱، زمستان، ۶۳-۴۳  
واحدی منفرد (۱۳۹۹) فاطمه، محمد واعظ برزانی و مهدی طغیانی، تبیین معیارهای اخلاق در بانکداری  
اسلامی، فصلنامه نظریه های کاربردی اقتصاد، سال هفتم، شماره ۴، زمستان، ۱۶۷-۱۹۴  
ویلسون، رودنی (۱۳۸۱) شباهت های بانکداری اسلامی و بانکداری اخلاقی، ترجمه محمد زمان رستمی،  
فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، سال دوم، شماره ۶، ۱۳۱-۱۴۴  
یوسفی شیخ رباط، محمدرضا (۱۳۹۲) شبیما خبره، مواضع اخلاقی در بانکداری اسلامی و تأثیر آن بر عملکرد  
بانکی، دوفصلنامه پژوهش های مالی اسلامی، سال اول، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۶-۷

- Abdul-Rahman, Yahia (2010) *The Art of Islamic Banking and Finance: Tools and Techniques for Community-Based Banking*, New Jersey, John Wiley and Sons
- Benedikter, R. (2011). *Social Banking and Social Finance. Answers to economic crisis*. 1-128. Springer, New York, NY.
- De Clerck, F. (2009). *Ethical Banking*. In *Ethical Prospects*. Springer Netherlands. 209-227.
- Sarker, Abdul Awwal, 2004, "Concept and ideology, Issues and problems of Islamic banking", *International Journal of Islamic Financial Services*. Vol.1. No. 3.
- Weber, O. (2014). *Social Banking: Concept, Definitions and Practice*. *Global Social Policy*, 14(2), 265-267.
- Wilson, R. (2002), "Parallels between Islamic and Ethical Banking", *Review of Islamic Economics*, Vol. 11, PP. 51-62.
- Gilani. H. (2015). Exploring the ethical aspects of Islamic banking. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(1), 85-98.
- Khan, T., & Mohomed, A. B. R. N. (2017). Ethical banking and Islamic banking: a comparison of triodos bank and islami bank Bangladesh Limited. *Islamic Economic Studies*, 25, 111-154.
- Martinez, B, L. (2015). *Ethic Banking: Analysis and comparison of the model*. Heilbornn University, Submitted to: Porf.Dr. Kurt A. Hafner.
- Aqhanazari, Hassan (2013) Problems and Obstacles of the Iranian Banking System with an Approach to the Mechanism of Determining Real Profit Rates and Its Solution, *Economic Studies*, Autumn and Winter, No. 20, 163-173 [in Persian]
- Akbarian, Reza (2007) Hamid Rafiei, Islamic Banking: Theoretical and Practical Challenges, and Solutions, *Quarterly Journal of Islamic Economics*, Seventh Year, No. 26, 97-118 [in Persian]
- Arabi, Ali (2020) Mahmoud Bagheri and Mahmoud Erfani, Ethical Foundations in Islamic Banking, *Ethical Research*, Eleventh Year, No. 2, Winter, Pages 191-210 [in Persian]

- Eiyazlu, Hossein (2015) Vahab Ghelich, Ethical Banking: Lessons for the Iranian Banking System, Journal of Islamic Economics and Banking, Spring, No. 10, 5-27 [in Persian]
- Eiyazlu, Hossein (2017) Vahab Ghelich, Strategies for Establishing Ethical Banking in the Iranian Banking System, Promotional Journal of Islamic Economics and Banking, No. 20, Autumn, 49-77 [in Persian]
- Farahani Fard, Saeed (2016) Rahman Bayazidi, Pathology of the Iranian Banking Model; A Series of Monographs on the Iranian Islamic Model of Progress, Tehran, Progress Model (Affiliated with the Center for Iranian Islamic Progress) [in Persian]
- Ghelich, Vahab (2011) Ethical Banking Worldwide, Special Issue on Islamic Banking, September [in Persian]
- Ghelich, Vahab (2012) Banks and Ethics; An Opportunity for Ethical Banking: Positive Implications of the 2008 Financial Crisis, Taze-Haye Eqtesad, Tenth Year, No. 136, 151-154 [in Persian]
- Hasanzadeh, Ali (2011) A Review of Successful Experiences of Islamic Banking in the World: A Case Study of Malaysia, Taze-Haye Eqtesad, Summer, Ninth Year, No. 132, 110-121 [in Persian]
- Kashanipour, Mahmoud (2018) Morteza Kazempour and Forough Esmaeili-Beigi, Social Responsibility in the Banking Industry of Different Countries in the World, Journal of Accounting and Auditing Studies, No. 27, 19-34 [in Persian]
- Khorsandian, Ali (2014) Abbas Moradpour and Marjan Shabani, Presenting a Model for Ethical Banking, Journal of Economic Research and Policies, Twenty-Second Year, No. 71, Autumn, Pages 29-52 [in Persian]
- Masoumi-Nia, Ali (2017) The Formality of 85% of Banking Contracts, Tasnim News Agency, 9/26/2017 [in Persian]
- Mesbahy Moghadam, Gholamreza (2004) Study of the education of Economics of Money and Banking in the Islamic Republic, Journal of Islamic Economics, No. 15 [in Persian]
- Mohammadpour Zarandi, Hossein and Mohsen Tabatabaee Mazdabadi (2012) Social Banking with a Focus on Urban Economics and Human Resource Development, Tehran, Iranian Urban Economics Scientific Association. [in Persian]
- Moradi, Davood (2019) Mohammad Taghi Sheikhi and Talie Khademian, Investigating the Impact of Achieving the Social Development Banking Model on the Growth and Economic Development of Iran with an Emphasis on the Banking Network, Journal of Iranian Social Development Studies, Eleventh Year, No. 2, Spring, 121-142 [in Persian]
- Mousavian, Seyyed Abbas (2000) Interest-Free Banking from Theory to Practice, Tehran, Institute of Contemporary Culture and Thought [in Persian]
- Nazarpoor, Mohammadnaghi (2014) Seyyed Abbas Mousavian, Interest-Free Banking from Theory to Experience, Qom, Mofid University [in Persian]
- Nazarpoor, Mohammadnaghi (2017) Tayebeh Gol-Mohammadi, Ethical Considerations in Islamic Banking Theory, Journal of Islamic Economics and Banking, No. 21, Winter, 43-63 [in Persian]
- Safavi, Fahimeh Sadat (2012) Investigation and Design of Economic Justice Indicators in Islamic Banking, Master's Thesis in Economics, Qom, Mofid University [in Persian]

- Sarker, Abdul Awwal, 2004, "Concept and ideology, Issues and problems of Islamic banking", International Journal of Islamic Financial Services. Vol.1. No. 3.
- Shabannejad, Mohammad Reza (2008) Islamic Banking and Future Challenges, Taze-Haye Eqtesad, No. 122, 4-33 [in Persian]
- Shahbazi, Mehdi (2020), Amir Hasirchi and Mohammad Solgi, Design and Explanation of a Model for Social Banking in Iran: Identification of Antecedents and Consequences, Journal of Islamic Financial Research, Winter, No. 19, 67-109 [in Persian]
- Shahnazi, Rouhollah (2017) Mojtaba Panahi, Evaluation of the Ethicality of Banking in Iran: A Case Study of Banks in Shiraz, Journal of Islamic Financial Research, Sixth Year, No. 2, Spring and Summer, 67-100 [in Persian]
- Talebi, Mohammad (2020) Hamed Abbasi, Requirements for Achieving Ethical Banking and Prioritizing its Operational Characteristics in line with the Iranian Banking System, Journal of Islamic Financial Research, Ninth Year, No. 1, Fall and Winter, 1-36 [in Persian]
- Talebi, Mohammad (2012) Hassan Kiayi, Ethical Banking: Examining Commonalities and Differences with Islamic Banking, Tehran, Twenty-Third Islamic Banking Conference, Institute of Banking Education of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran [in Persian]
- Taskhiri, Mohammad Ali (2005) The Place of Words and Meanings in Financial Contracts, Quarterly Journal of Islamic Economics, Nos. 18 and 21 [in Persian]
- Tavassoli, Mohammad Ismail (2020) Mohammad Mehdi Mojahedi Muakher and Morteza Khorsandi, Clarification of the Nature of Western Banking, Non-Interest Banking, Islamic Banking; Quarterly Journal of Fundamental Research in Humanities, No. 21, Winter, 85-107 [in Persian]
- Tutunchian, Iraj (2000) Money and Islamic Banking and Its Comparison with the Capitalist System, Tehran, Towangaran [in Persian]
- Vahedi Monfared (2020), Fatemeh, Mohammad Vaez Barzani and Mahdi Toghiani, Clarification of Ethical Criteria in Islamic Banking, Journal of Applied Economic Theories, Seventh Year, No. 4, Winter, 167-194 [in Persian]
- Wilson, R. (2002), "Parallels between Islamic and Ethical Banking", Review of Islamic Economics, Vol. 11, PP. 51-62.
- Wilson, Rodney (2002) Similarities between Islamic Banking and Ethical Banking, translated by Mohammad Zaman Rostami, Journal of Islamic Economics, Second Year, No. 6, 131-144 [in Persian]
- Yousefi Sheikh Rabat, Mohammadreza (2013) Shima Khebreh, Ethical Positions in Islamic Banking and Their Impact on Banking Performance, Biannual Journal of Islamic Financial Research, First Year, No. 2, Fall and Winter, 7-16 [in Persian]